جاکۆپ مۆرینۆ و سایکۆدراما..
نووسینی: زاهیر عەبەڕەش

سایکۆدراما یەکێکە لە چوار شێوازی چارەسەری دەروونی لە ڕێگەی هونەرەوە، جگە لە چارەسەری وێنە و سەما و مۆسیقا، چارەسەر بە شێوەی دراما هەیە ، کە پرۆسەی چارەسەرەکە بە شانۆ پێی دەوترێت سایکۆدراما.

سنورەکانی شانۆ:
بەدرێژای مێژوو، رۆژگار لە پێشکەوتنێکی خێرادا بووە، ئەم پێشکەوتنەش هەموو بوارەکانی ژیان، زانست، ئابوری، ئەدەب، هونەر، فەلسەفە، کۆمەڵناسی و پەیوەندیەکانی مرۆڤیشی گرتەوە، هیچ زانستێکیش سەربەخۆ نەماوەتەوە و سنوری هەموویان تێکەڵ بە یەکتری بوون. ئەو دوو زانستەی کە دەمەوێت لێرەدا باسی لێوەبکەم شانۆ و بواری پزیشکی (دەرونزانی) یەکە ئەم دوانە تێکەڵ بوون لە ژێر ناوی سایکۆ دراما کە زانستێکی تری پێک هێناوە، ئێستا لە دونیادا چەندەها ناوەند و خوێندنگا هەیە توێژینەوە لەم زانستە نوێیە دەکەن، بابەتێکی سەرەکی و گرنگی بواری پەروەردەشە، لە پەیمانگا وکۆلیژەکانی پێگەیاندنی مامۆستیان وانەیەکی گرنگ و سەرەکیە و، سەرچاوەی کارکردنیشیان کۆمەڵناسیە. جا بە چەند پرسیارێک دەست پێدەکەین سایکۆ دراما چیە؟ دامەزرێنەری سایکۆدراما کێیە؟ لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە؟ سایکۆ دراما چۆن دەتوانێت هاوکاری خەڵک بکات؟ میتۆد و ئامێرەکانی کارکردنی چین؟ چۆن بەکار دێت؟ سایکۆدراماتیست کێیە؟ تۆ ئەگەر بوویت بە سایکۆدراماتیست و ئەگەر ڕۆژێک لە رۆژان وارکشۆپێکت کردەوە چۆن بەرنامەی کارکردنت ڕێک دەخەیت لەگەڵ بەشداربوانی وارکشۆپەکەت؟ چیاوازی نێوان سایکۆدراماو سۆسیۆ دراما چییە؟ ئەم دوو جۆری کارکردنە چینە؟ لە درێژەی نووسینەکەمدا هەوڵ دەدەم وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەمەوە.

چارەسەری دەروونی چییە؟
کاتێک کە تۆدەچیت بۆ چارەسەری دەروونی، ئەوە مانای ئەوەیە کە تۆ لێکۆڵینەوە لە ناوەوەی خۆت ئەو ئەزموونانەکانی ژیانت کە هەڵت گرتوون. یارمەتی دەدرێیت کە مامەڵە لەگەڵ ڕووداوەکانی ڕابردوو دەکەیت کە کاریگەریان لەسەر ئێستا هەیە بە شێوەیەکی نەرێنی.
کاتێکیش لە خۆت و بیرکردنەوەکانت تێدەگەیت، ئەوکات پەیوەندیت باشتر دەبێت لەگەڵ هەستەکانتدا و دەرفەتێک بۆ داڕشتنی ژیانێکی

پەمانا دروست دەکەیت. بەهۆی ئەوەی پەیوەندییەکی باشترت لەگەڵ خودی ناوەوەت هەیە ئەوا پێویستییەکانت بە ڕوونتر دەبینیت و دەتوانیت بڕیاری گرنگ لە ژیانتدا بدەیت.
شێوازی چارەسەری دەروونیش جۆراوجۆری هەیە بە گەڕان بەدوای خۆتدا. ڕەنگە باوترینیان ئەوە بێت لە ڕێگەی گفت وگۆوە بێت، کەسێک یان نەخۆشێک کە زەبری دەروونی هەیە دەچێت بۆ لای سیکۆلۆگێک دروونزانێک و چەند دانیشتنێک وەردەگرێت بۆ قسەکردن لەگەڵیدا، مەرجیش نییە ئەوانەی دەچن بۆ لای سیکۆلۆگێک نەخۆشی دەروونیان هەبێت یان زەبرێکی دەرونیان بەرکەوتبێت. لە کوردستان یاخود بەگشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوین باوترین چارەسەری دەروونی ئەوەیە کە تۆ دەچیت بۆلای دەروونزانێکەو چارەسەر وەردەگریت، تەنها قسەکردنەوە و چەند جارێک ئەو دانیشتنە دووبارە دەبێتەوە، بەڵام ئەمە باس لە جۆرێکی تری دەکەین لە مەسافەیەکی فروانتردا، لەگەڵ بەکارهێنانی هونەری شانۆدا کە ئەویش سایکۆ درامایە. ڕێگەیەکی نوێیە بۆ چارەسەری دەروونی، لێرەدا شانۆ و نواندن ڕۆڵێکی کاریگەر دەبینن.

دامەزرێنەری سایکۆدراما

جاکۆب لیڤی مۆرینۆ

دامەزرێنەری سایکۆدراما (جاکۆب لیڤی مۆرینۆ) Jacob Moreno بوو (1889 – 1974) لە بوخارێست لە بنەماڵەیەکی کۆنی جولەکە سەفاردییەکان، لە خێزانێکی زەنگینی پڕ نازو نیعمەت لە دایکێکی بولگاری و باوکێکی ڕۆمانی لە دایک بووە، باوکی ناوی مۆرێنۆ نیسیم لیڤی بوو، باوکی مۆرینۆ بازرگانێکی جولەکە سەفاردی بوو، لە ساڵی ١٨٥٦ لە شاری پلێڤنا لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی (پلێڤن لە بولگاریا) لەدایکبووە. دایکی جاکۆب مۆرێنۆ، پاولینا ئیانکو یان وۆڵف، هەروەها ئەویش جولەکەیەکی سەفاردی بووە، لە ساڵی ١٨٧٣ لەدایک بووە و لە شاری کالاراشی لە بنەچەدا خەڵکی ڕۆمانیا بوو.
لە ساڵی ١٨٩٥ و لە سەردەمی داهێنەری فیکریی گەورە و گێژاوی سیاسیدا، خێزانەکە ڕوویان لە ڤییەنا کرد. لەبەر شکستی باوکی لە بازرگانیدا بۆ وڵاتانی وەک هەنگاریا، ڕۆمانیا، ئەڵمانیا، کۆچ دەکەن و لە دواجاردا لە نەمسا نیشتەجی دەبن، لە زانکۆی ڤییەنا پزیشکی و بیرکاری و فەلسەفەی خوێندووە، لە ساڵی ١٩١٧ بڕوانامەی پزیشکی بەدەست دێنێت. بووەتە دکتۆری پزیشکی، لە کاتێکدا هێشتا خوێندکاری پزیشکی بووە، ، تیۆرییەکانی فرۆید ڕەت دەکاتەوە و بە بەرهەڵستکارێکی سەرسەختی فرۆید دەناسرێت و حەزی لە توانای زینگەی گروپی بۆ پراکتیکی چارەسەری بووە.
مۆرێنۆ لەو شوێنەی کە فرۆید وازی لێهێنا بوو، بە تیۆری پەیوەندییە نێوان کەسییەکان و پەرەپێدانی کارەکانی لە بواری سایکۆدراما،

سۆسیۆمەتری، چارەسەری دەروونی گروپی، سۆسیۆدراما و دەستی پێکرد. شارەزایی زۆری لە هەردوو بیری لاهوتی جولەکە و فەلسەفەی یۆنانیدا هەبووە. پاشان لە ساڵی ١٩٢٥ ڕوودەکاتە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و لە شاری بیکۆن نیشتەجێ دەبێت.
بەڵام کاتێک کۆچ دەکات بۆ ئەمریکا ڕای دەگەیەنێت کە سێ ساڵ لەو بەرواری لەدایکبوونە گەنجترە، واتە لە ساڵی 1892 لەدایکبووە. بەڵام لە هەموو دۆکۆمێنتەکاندا لە بەرواری 1889 دا تۆمارکراوە.
لە شاری نیویۆرک دەستی بە کارکردن کرد. لە ژیاننامەی خۆیدا باس لەوە دەکات کە، لە هەموو شوێنەکانی جیهان تەنها لە نیویۆرک، مەنجەڵەی توانەوەی گەلانە، شارە گەورەکە، بە هەموو ئازادییەکەیەوە لە هەموو تێڕوانینە پێشوەختەییەکان، دەتوانم ئازاد بم. نیویۆرک مەڵبەندی گەشەکردنی کارکردن و لێکۆڵینەوەیە لە چەمکی سۆسیۆمەتریدا". ئەو شێوازە گەورەیەی کە ئەو پێشبینی کردبوو".دواتر لە زانکۆی کۆڵۆمبیا پۆستی توێژینەوەی کۆمەڵایەتی وەرگرتووە.
مۆرینۆ بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٣٢ چارەسەری دەروونی بە کۆمەڵەی بە کۆمەڵەی دەروونناسانی ئەمریکی ناساند. پاش ئەوە بۆ ماوەی ٤٠ ساڵ تیۆری پەیوەندییی نێوان کەسییەکان هۆکارەکای پەیوەندیان بە زانستە کۆمەڵایەتییەکانی پەرەپێدا و ناوی لێنابوو سۆسیۆدراما، سایکۆدراما و سۆسیۆمەتری. لە توێژینەوە ئەکادیمیەکەیدا بەناونیشانی "داهاتووی جیهانی مرۆڤ" باس لەوە دەکات کە چۆن پەرەی بەو زانستانە داوە بە بەرپەرچدانەوەی "ماتریالیزمی ئابووریی مارکس و ماتریالیزمی دەروونی فرۆید و ماتریالیزمی تەکنەلۆژی" سەردەمی پیشەسازیی مۆدێرنمان، مۆرینۆ بە تیۆریەکەی فرۆیدیش دەڵێت ماتریالیزمی دەروونی فرۆید.
سێ جار هاوسەرگیری کردووە، دواهەمین خێزانی زێرکا مۆرینۆیە کە بوو بە خوێندکاری مۆرینۆ و پاشان هاوسەری، و پاڵپشتێکی تەواوی مۆرینۆ بوو، دوای مردنی مۆرینۆش بەردەوامی بە کارەکانی مۆرینۆ دا.
لەگەڵ حەزکردنی بە شانۆ وای لێکرد گرنگی بەو ئەگێرانە بدات بە دەربڕین کە دراما پیشکەشی دەکات، بیری کردەوە کە چۆن بتوانێت سود لە شانۆ وەربگرێت بۆ چارەسەرکردنی دەروونی، بەدوای شێوازێکی نوێدا گەڕا، لەساڵی ١٩٢٠ دا شانۆیەکی ئەزمونکاری دروست کرد. بانگهێشتی بەشداربووانی دەکرد کە بە نۆرە ڕۆڵی هەمە چەشنە و جیاواز ببینن. مەبەستیشی لەم "ڕۆڵگێرانە" هەستکردنی هەرمرۆڤێک بوو بەرامبەر بە لایەنە جیاوازەکانی کەسایەتی خۆی هاوبەش و کەسە نزیکەکانی، ئەوەش ڕێگەیەکی زۆر هونەری داهێنەرانە بوو بۆ دەربڕینی

توانای سەست و سۆزەکانی بە شێوەیەکی سپۆنتانەتی ـــــ العفوية.
مۆرینۆ بەردەوام دەبێت لە لە تاقیکردنەوەکانی، سەرنجمان بە پەیوەندی خێزانی، پەیوەندی کەسەکان و دینامیکێتی گرووپ ڕادەکێشێت. ئەم لێکۆڵینەوەیەی لەسەر بنەمای سۆسیۆمەتری داهێنا. لە کتێبێکدا بە ناوی کێ لە ژیاندا بمێنێتەوە پەرەی پێبدا؟ لە ساڵی ١٩٣٤ دا بڵاوی کردەتەوە. هەندێک لە یاداشتەکانی خۆی تێدا تۆمار دەکات، کە چۆن لەگەڵ منداڵان و پاشان لەگەڵ لەشفرۆشەکانی ڤیێنا کاری کردووە.
کاتێک مرۆڤ ناوی مۆرینۆ دەهێنێت، دەبێت وەک کۆمەڵناس، شاعیر، شانۆکار، دەرووناس، فەیلەسوف، بیرمەند و پیداگۆگ باسی بکەین، لە هەموو بوارەکاندا پێشەنگ بووە.
مۆرینۆ خاوەنی داهێنانی چەمکی سۆسیۆمەتریە، کە تەکنیکێ سۆسیۆمەتریەکان ئامانجیان پێشکەشکردنی وەسفێکی بابەتیانە بوو بە ئەو کارلێکانەی کە لەناو گروپەکاندا کاردەکەن، و تیۆریزەکردن سەبارەت بە لایەنە جیاوازەکانی کارلێکی گروپی.
لە ساڵی ١٩٥٠ لیژنەی نێودەوڵەتی بە گروپی سایکۆتراپی لە پاریس دروستکرد، و یەکەمین کۆنفرانسی جیهانی سایکۆدرامای لەوێ لە ساڵی ١٩٦٤ ڕێکخست، ئەمەش ڕێگەی بە ئاڵوگۆڕی نوێی نێوان سایکۆدرامیستەکان، دەروونشیکاران و پسپۆڕانی پزیشکی دەروونی کردەوە، کە زانیاریەکانی ئاڵوگۆڕ بکەن. دوای ئەوە شێوازەکانی لە ئەمریکا و ئەوروپادا سەرکەوتنی زیاتریان بەدەستهێنا.
مۆرینۆ وەک پزیشکی دەروونی حەزی لە کردەوەی ڕۆژانەی مرۆڤ و توانای پێکەوە ژیان هەبوو. سەرنجی زۆر دەخستە سەر ئەو کەسانەی کە نەیاندەتوانی ژیانی سادەی ڕۆژانەی خۆیان ببەن بەڕێوە و لەگەڵ ژیانی سادەی خۆیاندا هەڵبکەن. ئەو پابەندیەکی کۆمەڵایەتی بەهێزی هەبوو، هەروەها کارکردن لەگەڵ لەشفرۆش و پەناهەندەکان ئیلهام بەخشی جۆری کارکردنی (چارەسەرکردنی دەروونی بەکۆمەڵ) بوو لەپاشاندا بایەخی بە دینامیکی گروپی دا لە بواری دەرونزانیدا.
مۆرینۆ زۆر جار لە باخچەکانی ڤیێنا لەگەڵ منداڵان کەدەبووە و چیرۆکی بۆ دەخوێندنەوە، بەدەم چیرۆک خوێندنەوەوە نمایشی بەدەکردن ڕۆڵی کارەکتەرانی حیکایەتەکەی بە بەرجەستە دەکردن. ئەم چیرۆک خوێندنەوەیە و نمایشکردنە، تەو و سەرچاوەی دروستبوونی میتۆدی سایکۆدرامایە. جیاواز لەوجۆری چیرۆک گێرانەوەکەو شێوازی زارەکی دەربڕین، مۆرینی فۆکەسی دەخستە سەر ڕوداوی ناو چیرۆکەکە، واتە ئەو زیاتر سەرنجی لەسەر ڕوداوەکان بوو نەک گێڕانەوە بەزارەکیی وەک گیرانەوەیەکی ئاسای. باکگراوندو و ئەزموونەکانی کارکردنی مۆرینۆ لە شانەدا لە شاری ڤیێنا، پەیوەندی و یاریکردنی لەگەڵ منداڵاندا

و کارکردن لەگەڵ لەشفرۆشەکانی ڤیەنا کەڵکە بنەڕەتییەکانی ئەو شتەن کە پێی دەڵێین سایکۆدراما Psychodrama.

یاریکردن و خۆبەخۆیی (العفویة ــ Spontaneity)، داهێنان و پێکەوە بوون لەگەڵ کرداردا ڕێگەی گەڕانن. مەبەستی ئەوەیە کە ڕووداو و کردار پێش گەشەکردنی زمان دەکەوێت. لە ڕێگەی میتۆدی سایکۆدراماتیکەوە، مرۆڤ دەتوانێت لە ڕەهەندی دەروونناسییەوە توێژینەوە لە کێشەکانی خۆی بکات و بیاندۆزێتەوە و یارمەتی بدات کە کێشەکانی خۆی وێنا بکات، لەبری ئەوەی تەنها قسەیان لەبارەوە بکات. ڕیشەی کایەبازی، تێبینی و دیقەتی ئەو بە یاری منداڵان، کە چۆن بە شێوەیەکی خۆبەخۆیی و داهێنان " گەمەی خۆیان دەکەن لەڕێ و لە ئێستادا" ئەوەش ئامرازێکی گرنگی سایکۆدرامایە. مۆرینۆ لەشاری ڤیەنا شانۆی خۆبەخۆیی (the spontaneity theater) دامەزراند لە پاشاندا گەشەی کرد بوو شانۆی چارەسەری دەروونی واتە سایکۆدراما، هەرخۆشی پێشەنگ بوو لە دانانی گروپی چارەسەری دەروونی بەکۆمەڵ، هەروەها سۆسیۆمەتری دامەزراند sociometrin کە بەمانای ڕێگەیەکە بۆ لێکۆڵینەوە لە مەوداو پەیوەندی گروپ لە نێو خۆیاندا. لە سۆسیۆدراما لێکۆڵینەوە لە ڕەفتاری گروپەکان دەکات

لە ماوەی ژیانیدا وەک یەکێک لە پێشەنگی زانایانی کۆمەڵایەتی ناسێندرا، لە ژیانامەکەیدا باسی دەکات: سپۆنتانێتی spontaneity و داهێنان هێزی پاڵنەرن لە بەرەو پیشەوەچوونی مرۆڤدا، لە پشت ئەو سەربەخۆیی بوون و پاڵنەرە ئارەزووە کۆمەڵایەتییە ئابووریانە، کەوا زۆر جار سپۆنتانێتی و داهێنان تێکەڵاون. مۆرینۆ لە ساڵی ١٩٧٤ لە شاری نیویۆرک لە تەمەنی ٨٤ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد، دوای نەخۆشییەکی درێژخایەن بە دوورکەوتنەوە لە هەموو خواردن و ئاوێک مردنی هەڵبژارد، لەسەروەستی خۆی، دەڵێت "ئەو پیاوەی کە پێکەنینی هێنایە دەروونناسییەوە"

دوای مردنی مۆرینۆ، زێرکای هاوژینی بەردەوامی بەکارەکانی مۆرینۆ دەدات، لە هەموو کیشوەرەکاندا نزیکەی هەزارەها سەنتەر سەداها هەزار خوێندکار هەن کە خەریکی فراوانکردن و پەرەپێدانی ڕاهێنان و فێرکردنی هونەر و زانستە مۆرێنییەکان بەشێوەیەکی دیسپلین.

مۆرینۆ ساڵی 1941 (زێرکە تۆمان- Zerka Toeman) دەناسێت، هاوسەرگیری دەکەن، لە وەڵامی پرسیارێکدا کە (واڵت ئەنردسن) ی ڕۆژنامەنووس لە مۆرینۆی دەکات پێی دەڵێت گرنگترین ڕووداوی داهێنانەکانی ژیانت چی بووە؟. مۆرینۆش وەڵامی دەداتەوە دەڵێت: هاوبەشی کردنی ژیانمە لەگەڵ خاتوو زێرکا. پرسیارێکی تری لێدەکات بەدەڵێت: چ شتێک هەیە کە حەز بکەیت بتەوێت لە پیشەو کارەکانتدا بیگۆڕیت؟ مۆرینۆ لە وەڵامدا دەڵێت: تەمەنام دەکرد 15 ساڵ پیشتر

ئەوم بناسیایە. زێرکاو مۆرینا لە کوڕێکیان هەیە بە ناوی جۆناتان مۆرینۆ کە کتێبێکی لەسەر ژیانی باوکی نووسیوە بە ناوی The Impromptu Man پیاوە ئاگوزەرەکە.

ڤیەنا

مۆرینۆ و چارەسەرکردنی بەکۆمەڵ:

ڤیەنا ئەو کاتە پایتەختی ڕۆشنبیری بوو، خاڵی دەست پێکی کراوەی مۆرینۆبوو لە زۆر بوارەکانی کولتوری و ڕۆشبیری بوو هەر لە ڤیەننا دەستی کرد بە نووسین و بڵاوکردنەوە لە بواری وێژە و هونەردا، هەر لەوێش گروپی شانۆیی بۆخۆی دادەمەزرێنێت، مۆرینۆ خۆی لە نێو کافەتریاو هۆڵەکان دەبینیەوە، ئەندامێکی چالاکی بزاوتی ژیانی ڕۆشبیری بوو، هەم بەنووسین و هەم بە ووتاردان بیرۆکەکانی خۆی تاقی دەکاتەوە، مۆرینۆ سەرەتا فەلسەفەی خوێند پاش ساڵێک لە خوێندنی فەلسەفە چووە بەشی دەرمان سازی. مۆرینۆ شێتانە منداڵی خۆش دەویست، دەچووە باخچەو پارکەکانی ڤیەنا و لەژێر دارێکدا دادەنیشت و بەشێوەیەکی دراماتیکی و بەجوڵەوە چیرۆکی بە منداڵان دەخوێندەوە، منداڵەکانیش بە لەشاو دەهاتن بە لای و بەدەوریدا دادەنیشتن و گوێیان لێدەگرت، لەکاتی خوێندنەوەی چیرۆکەکاندا هەڵدەستایە سەرپێ و یان بەدارەکەدا هەڵدەزنا، یان لەسەر لقێکی دارەکە دادەنیشت، ناوەڕۆکی چیرۆکەکەی دەکرد بە ڕوداو بە منداڵەکان.

مۆرینۆ لە ساڵەکانی 1908 تا 1918 چەندین دەقی ئەدەبی و هونەری شێعری نووسیوە.

لەگەڵ هەندێ خوێندکاری تردا ماڵی بە ناوایانی (House of Encounter) دامەزراند، کە هاوکاری ئەو کەسانی نوێ کە داهاتن بۆ ڤیەنا و کۆمەکیان بکەن بە وەرگرتنی مافی مانەوە یان ئەوانەی بێکار بوون ، هاوکاریان دەکردن و کاریان بۆ دەدۆزینەوە، بەشێوەیەکی کردەیی هاوکاری ئەوکەسانەیان دەکرد کە پێویستیان بە یارمەتیە، ماڵێک بوو بۆ هاوکاری خەڵک.

مۆرینۆ لە هۆنراوەیەکدا، چەمکی دیدار دەکات بە ناوەندی هۆنراوەکەی، پاشان دەبێتە یەکێک لە مەشقەکانی بەناوی ڕۆڵ گۆڕین، کە کڕۆکی سایکۆدرامایە.

Then I will look at you with your eyes.
And you will look at me with mine
ئەوکاتە من بە چاوی تۆ لەت دەڕوانم
تۆش بە چاوی من لێم دەڕوانیت.

هەرچەندە کەپلەیەکی تەواو رۆمانسیانە دەردەکەوێت، بەڵام لە راستیدا ئەو مەبەستێکی تەواو دەروونزانی و درامیانەی هەبوو.

لەوکاتەدا ڤینا پڕ بوو ژنانی لەشفرۆش، مۆرینۆش حەزی دەکرد لە بارو دۆخ هەلو مەرجی ژیانی ئەوان بکۆڵێتەوە، ئەوانە لە خواری خوارەی چینە کۆمەڵایەتیەکان بوون، لە دەوروبەری قەراخ شاردا لە شوێنە هەرە ژارنشینەکاندا دەژیان، کەس حەزی بە تێکەڵاوبونیان نەبوو کەس نەیدەویست لەوشوێنانە بژی، کەسانێکی نەفرەت لەکراو بوون لە چاوی کۆمەڵگەوە، بەڵام مۆرینۆ لەگەڵ پزیشکێک و رۆژنامەنوسێکدا بۆ ئەوە ڕۆیشت و پاش ماوەیەک لەوە مانەوە مۆرینۆ توانی باوەڕ و متمانەی ئەو ژنانە بەدەست بهێنیت. ئەوان سەرسام بوون بە رۆیشتنی مۆرینۆ بۆ ئەوە، چونکە ئەو ژنانە ڕاهاتن کە بەوەی یارمەتی دەدرێن. مۆرینۆ هەفتەی سێ ڕۆژ هەموو عەسرێک لە کاتژمێر چواری پاشنیوەڕۆوە دەچوو بۆلایان، ژنان هاوکاری دەکران و پشکنینی ژینەکۆلۆگیان بۆدەکرا (gynecological – ژینەکۆلۆگ ، ئەو نەخۆشی و ناڕەحەتیانەی کە پێوەندیان بە ئامرازی زاووزێ و منداڵدانەوە هەبێت) هەروەها پارێزەری بۆ کێشەکانیان دەگرت، پێکەوە لەگەڵ ئەواندا گروپێکی دروست کرد بەناوی خۆ یارمەتی (en själv-hjälp) المساعدة الذاتیة، کە ئامانجیان ئەوەبوو ئەو ڕەوشەی کە تێیکەوتبوون بۆ شێوەیەکی بنجبڕ بگۆڕدرێ

ئەمەش بووە بەردی بناخەی چارەسەری بەکۆمەڵ و سۆسیۆدرامی کە مۆرینۆ چەندین ساڵ دواتر پەرەی پێدا، کۆمەڵێ خەڵکێک دەتوانێت کە هێزی خۆیان هەبێت و پیکەوە کاربکەن و خۆیان ڕێکبخەن، ئەوەش پێویستی بە ستروکتورێک هەیە، مەرۆق پێویستی بەوە هەیە شتێک دەربارەی ئەویتر وەک هاومرۆڤی و هاوهەستی بزانێت، پاشخانی کۆمەڵایەتی، پاشخانی خێزانی و ڕوداوەکانی ژیان و هتد. بە هەمان شێوە مۆرینۆ هاوکاری زیندانیەکانی جەنگی جیهانی یەکەمی کرد لە کەمپی میتندۆرف.

زەرکا مۆرینۆ Moreno Zerka لەدوای مردنی مۆرینۆی هاوژینی بەردەوامی بەم میتۆدەدا، زەرکا دەستی کرد بە وانە وتنەوە لەبارەی سایکۆدراما وە، هەروەها گەشتێکی زۆری بۆ وڵاتاندا کرد بە ناساندنی سایکۆ دراما و رێچکەی مۆرینۆی بەرنەداو بەردوامی بە کارەکانی مۆرینۆی مێردی دا. لە چاوپێکەوتنەکەیدا ئەم چیرۆکەدەگێڕێتەوە کە هەرخۆشی جاکۆب لێڤی مۆرینۆ لە یاداشتەکانیدا باسی دەکات دەڵێت: ساڵی 1912 مۆرینۆ چاوی بە فرۆید دەکەوێت، فرۆید ئەو کات تەمەنی 56 ساڵان بوو، کە لەبواری دەروونزانیدا ناوبانگێکی زۆر و درەوشاوەی هەبوو، مۆرینۆش ئەودەمە تەنها 23 ساڵ دەبوو دوای پێنج ساڵ لەو بەروارە بڕوانامەی پزیشکی وەرگرت، ئەوکات مۆرینۆ خوێندکار بوو، دەڵێت جارێک لە یەکێک لە وانەکانی فرۆید ئامادەبووم و دوای تەواو بوونی وانەکە لە

ەو بەو بونەوەیەکدا فرۆید بەدەر لە قوتابیەکانی تر جیایکردمەوەو لیی پرسیم چ کارەیت ؟ منیش لەوەڵامدا بە فرۆیدم ووت: دکتۆر فرۆید من بە ئەو شوێنە دەرۆم کە تۆ تێیدا دەوەستیت، تۆ لەکەشوهەوایەکی ناسروشتی نوسینگەدا چاوت بەخەڵک دەکەوێت، بەڵام من لەسەر جادەو کۆڵانەکان لە ماڵەکانیان لە ژینگەی سروشتیەکی خۆیاندا دەیانبینم. (تۆ شیکاری بۆ خەونی خەڵکی دەکەیت و منیش هانیان دەدەم سەرلە نوێ خەو ببینن. تۆ شیبان دەکەیتەوە و دەیانکەیت بە چەندین وردە کەرتی دەروونی منیش یارمەتیان دەدەم ئەو کەرتانە سەر لە نوێ پێکەوە بلکێننەوە،. فێریان دەکەم چۆن رۆڵی خودا ببین و گەمەی خودا بکەن) . فرۆید زۆر بەسەرسوڕمانەوە سەیری ئەو لاوە دەکات، وەڵامەکەی بەلاوە سەیر دەبێت.

مۆرینۆ و شانۆ.

مۆرینۆ ڕکابەرێکی سەرەکی هونەری شانۆی نەریتی بوو، پێی وابوو شانۆی سونەتی شانۆیەکی کۆن، نامۆدرێن و کۆنسەرڤاتیڤە، لە گیانەڵادایە و خەریکە دەمرێت. ئەو دەیوت من تێناگەم و چ مانایەکی هەیە کە تێکستێک سەدەها ساڵە نوسراوە، پاش چەندەها مانگ پرۆڤە، نمایشی دەکەن بەڵام ئێوارە دوای ئێوارە هەمان شت دوبارە دەکەنەوە. بۆچی تێکستێکی خەیاڵی نمایش بکرێت ئەی بۆ تێکستەکە ژیانی ئەکتەرەکان خۆیان نەبێت؟. لەبەر ئەوە بڕیاری دا کە لە ساڵی 1921 بە ئامانجی شۆرشکردن لە ڤیەنا شانۆی خۆبەخۆیی (مسرح العفوية) (The theater of spontaneity) ی دەمەزراند

کارەکەش بەم جۆرە دەکرێت:

1- وەلانانی دەقی شانۆو نووسەر

2- بینەر وەک بەشداربوو. شانۆیەک بۆ بینەر، هەموو بەشداری دەکەن، هەموو ئەکتەرن.

3- هەموو شتێک لەپڕداکردنە، ڕاگوزەرە، ئیرتیجالە (ئیمپرۆڤیسیونە). هەموو پێکەوە، تێکست، ڕووداو، وەڵام، بینین و بەیەکگەیشتن و ناکۆکیەکان دروست دەکەن .

شانۆی کۆن گۆڕدرا بۆ شانۆیەکی کراوە، شوێنی کراوە، دیمەنێکی کراوە، ژیانەکی کراوە. لەو دەمەدا کە مۆرینۆ جاڕی ئەو جۆرە تەکنیکەی لە شانۆدا، لەو کاتەدا هەم خەڵک و بینەران و هەم رۆژنامەکان بەچاوێکی وگومانەوە دەیانڕوانییە مۆرینۆ، چونکە ئەوان چاویان، بیستنیان، بینینیان و تێگەیشتنیان بەو کلتورە نەریتئ کۆنپارێزی و لە قوتونراوە ڕاهاتبوو، باوەڕیان بە داهینانە سپۆنتانەتیەکەی (العفوية) ی مۆرینۆ نەبوو.

مۆرینۆ بۆ بەرێوەبردنی شانۆ نوێیەکەی تووشی قەیرانی دارایی دێت کاتێک کە یەکێک لە ئەکتەرە نزیکەکانی بۆ کارکردن لە شانۆی نەریتیدا بەجێیدەهێڵێت لە شوێنێکی تردا کار دەکات، مۆرینۆش توشی قەیرانێکی دارایی دێت، لە سەروەختی ئەوەدا دەبێت کە شانۆکەی مایە پوچ بێت، بەڵام مۆرینۆ ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە دەردەکات بە ناوی ڕۆژنامەی زیندو، کە ڕوداوەکانی ڕۆژانەی لەسەر شانۆ نمایش دەکرد، ڕوداو هەواڵەکانی ڕۆژنامەکە دەبوونە بابەت و ناوەڕۆکی نمایشەکەی، هەڵبەت شانۆکەی تەکنیکێکی جیاوازتری هەبوو، وەک ئەوە نەبوو کە پێشتر خەڵک پێی ئاشنابوون.
“ڕۆژنامەی زیندو” هەنگاوێک بوو بۆ پێشەوە بەڵام ئەو پێی وابوو کە رۆژنامەکە ئەو کاریزما و مانا قوڵەی نیە کە ئەو دەیویست، هەستی کرد شتێکی نوقسانە، بیری کردەوە و رێچکەیەکی تری دۆزیەوە، شانۆ وەک ئامرازێک بۆ چارەسەر بەکاربهێێنێ، هەواڵەکانی ناو ڕۆژنامەکەی وەربگێڕیتە سەر ئاکت و ڕووداو لەسەر شانۆ پیشانی بدات، لەبەر ئەوە درکی بەوە کرد کە شانۆی سپۆنتانیتیەت ـــ (العفویە) سەدەرسەت ئەو شتەیە کە پێی بگات.
ئەوەش بە قازانجی مۆرینۆ گەرایەوە کاتێک دامەزراندنی شانۆ نوێیەکەی بوو بەهەوا□□ی □□ژنامەکان. ڕەخنەگرەکان بەم شێوەیە لەسەریان نووسی:
(Giacomo Boni, Il Sereno, Rome, Nov 26, 1924.، ئەوان شانۆ وەک ڕۆژنامە بەکاردێنن! ڤیەنا گروپێکی شانۆی بەسەرپەرشتی مۆرینۆ هەیە، لەبری ئەوەی ئەوان دووبارە خەریکی بەرهەم هێنانەوەی ووشە نووسراوەکان بن، لەوشوێنەدا خەریکی ڕاگوزەرین (ئیمپرۆڤیسەسیون)، دڵنیاتان دەکەم کە ئەمە دەتوانرێت، کەیف خۆش و سەرنج ڕاکێشترو کاریگەرتربب□ت لە بەرهەمە کلاسیکیەکانی وەک ستریندبێرگ و پاوڵ ستێفان.
ڤیەنا 24 ی مایسی 1924. ئەوە چ دیمەنێکی سەرنج ڕاکێشە خوێنەری ئازیز بیهێنە پێش چاوی خۆت کە بینەران پێشنیار بۆ ئەکتەر دەکات، بینەر دەتوانێت نمایش بکات Haagsche Courant, The Hague, February 27, 1925..
بەهۆی ئەم نووسینانە لەسەر شانۆکەی مۆرینۆ تیشک کەوتە سەر جۆری شانۆکە و شێوازی کارکردنی، بەهۆی ئەو دوو نووسینە کورتەی کە لەسەر مۆرینۆ نووسراوە، ئەوەمان لا کەشف دەبێت کە شانۆی ئیمرۆ بەو کامڵیی و تەکنیکەی کە ئێستا هەیە کە خاوەندارێتی بۆ مۆرینۆ دەگەرێتەوە و بەر ڤیۆلا سپۆلین و کتیس جۆنستۆن، ئەو بەو شێوازە کاری کردووە.
ڕەنگە کارێکی دژوار بێت کە چاو بپۆشین لە جوانی، دەنگ و ڕەنگ،

هەروەها ڕەهەندە دەرونی و دەرەکییەکانی ئەکتەرێکی ئاسایی، لە شانۆیەکی نەریتی یاخود هەر پەرفۆرمانسێک، دەرهێنەر کەمێک مەرجی جوانناسی و دەروونی بە هەڵبژاردنی ئەکتەر هەیە. بەڵام لە شانۆکەی مۆرینۆ (شانۆی خۆبەخۆی – سپۆنتانیتی) سایکۆدراما دا، یاخود وەک دکتۆرێک بۆ چارەسەرکردنی دەروونی نەخۆش تۆ ئەو مەرجانەت نییە، بەڵکو تۆ تەواو نەخۆشەکە یان کەسەکەت قبوڵە وەک ئەوەی خۆی کە هەیە. سەرجەم ئەو ئەکتەرانەی تر بەشداری دەکەن وەک هاوکارێک بۆ یارمەتی دانای پاڵەوانەکە و کەشو هەوێیەکی بۆ دەخوڵقێنن بۆ چارەسەرکردنی.

مۆرینۆ فۆرمێکی تری لە بناغەی شانۆی سپۆنتانیتەت العفوية پەرەپێدا بە ناوی شانۆی کاتاریسیس (Theatre of catharsis)

کاتێک مۆرینۆ بۆ ئەمریکا کۆچ دەکات و لە نیۆرک نیشتەجێ دەبێت، ئەزموونەکانی لە شانۆکانی Carnegie Hall و Civic Repertory بەردەوام دەبێت، لە شانۆی The Guild Theatre دەبێتە ڕێکخەری بەرنامەکانی دەرهێنان و ڕۆژنامەی The Living Newspaper ڕۆنامەی زیندو ئامادەی دەکرد، هەروەها لە شانۆی The Mansfield Theatre چەند جۆرێک بەرهەمی شانۆیی خۆبەخۆی (العفوية) ی نمایش کرد. بیرۆکەکانی مۆرینۆ وردە وردە کاریگەری لەسەر گروپی شانۆو the Group Theatre و خوێندکارەکانی ستانسلاڤسکی دانا، the Group Theatre ئەو گروپە لە ساڵی 1931 لەسەر دەستی لی ستراسبێرگ- وە دامەزرا خوێندکارەکان لەسەر مەنهەجیەکی دیسپلینی ساتانسلاڤسکی پەروەردەکران. کە بەر لەوان ئیلیان کازان و لی سترانبێرگ ئەوانیش میتۆدی سایکۆدرامایان تاقی کردەوە. هەروەها ستودیۆی ئەکتەری The Actors Studio میتۆدی سایکۆدرامایان ئەزموون و ڕاڤەدەکرد و بەکاریان دەهینا لە مەشقەکانیاندا چونکە باوەڕیان وابوو کە لینکیکی هاوبەش هەیە لە نێوان ستۆدیۆی ئەکتەرو مەشقەکانی سایکۆدراما دا. مۆرینۆ پیی وابوو لەگەڵ ئەوەشدا (ڕاگوزاریەکەی)ئیمپرۆڤیسەشونەکەی ستانسلاڤسکی کامڵ بوون دروست دەکات، بەڵام ئیمرۆڤیسەشوینەکەی خۆی دژە کامڵ بوونە و تەواو لەسەر بناغەی خۆبەخۆی (العفویە – سپۆنتانیتی) دروست بووە. ساڵی 1936 دەگوێزێتەوە بۆ شاری بێکۆن لە نیۆرک لەوێ نەخۆشخانەیەک (سەناتۆریۆم) دەکاتەوە کە پەیوەندی بە شانۆوە هەیە. ئەوەش دەرفەتێک بوو کە هەم نەخۆشەکان و هەم چەندین ئەکتەری ناودار ئەزموونی خۆیان بکەن لە شانۆ.

ساڵی 1942 لە شەقامی ئەڤینیو پارک شانۆی نیۆرکی سایکۆدرامای New York Theatre of Psychodrama کردەوە، دوای دەساڵ ناوەکەی گۆڕدرا بۆ پەیمانگای مۆرینۆ. ئەم پەیمانگایە هەموو دانیشت و کۆڕ و

کە بوونەوەکان کراوە بوون بەردەوام بوون تا سەرەتای ساڵەکانی حەفتاکان، ئەکتەرێکی بەناوبانگی وەک دەستین هۆفمان لە سەر شانۆکەی ئەو کاری دەکرد.
مۆرینۆ کەسێکی زۆر چالاک بووهەروەها بەرهەمەکانی فرە ڕەنگ بوو، چەندان کتێبی نووسیوە، تێکستی ئەدەبی، تێکستی شانۆیی، سیناریۆی زنجیرە تەلەفیزیۆنی، لەهەمان کاتیشدا پرۆفیسۆر بوو لە کۆمەڵناسیدا. لە یەکێک لە چاوپێکەوتنەکانی دەڵێت بەگومان حەزم دەکرد ببم بە کەسێکی نائاسایی بونموونە پێغەمبەرێک یان دۆن جوان، بەڵام ئەگەر ڕازیبوومایە بەوەی بەوە و کەسێکی قەناعەتکار بوومایە شتێکی نوێم بە تێگەیشتن و زیاد نەدەکرد لەبارەی سپۆنتانیتی و داهێنان چیەو چۆنی بەئەنجام بگەیەنین.
زۆر شت هەیە کە لەبارەی مۆرینۆوە بوترێت، بەڵام لە هەمووی گرنگتر عەشقی ئەو مندالە، خەزان، ئەوکەسانەی لە پەراوێزدا بوون بە مرۆڤدۆستی ئەمە وایکرد ببێت بە کەسێکی هەمە ڕەنگ و فرە جۆر. کاتێک دواتر.کاتێک ئەو دیمەنە کانی بەرهەم دەهێنا لە پرۆسەی چارەسەریەکان و هەم لە شانۆکەشیدا هەمیشە یەک شێوە بوو دەستپێکی جوڵاندنەوەکەی لە ناوەندەوە بووە. ئەو پشتی کردە هەموو شانۆ سونەتی و جوانکاری دیمەنە شانۆیەکان، بەڵام یەک ڕێگای هێشتەوە ئەویش ڕێگای بەرەو بینەر بوو. بەدیدی مۆرینۆ لەویاندا مەودایەکی دووری و پەرستن دروست دەکات، بەڵام لەمیاندا ژیان، نزیکایەتی و هاودەمی دەخوڵقێنێت. مرۆینۆ گرنگی دەدا بەو تاکەکان لە گۆمەڵگا بچوکەکاندا، تەواو قەناعەتی وابوو کە ژیانیان لە ئێستادا زۆر سەرج ڕاکیشتر و بزوێنەرترە. بۆچی ژیان دووبارە دەکەینەوە لە کاتێکدا ئێرەو ئێستامان هەبوو؟ بۆچی ژیان پاشەکەوت بکەین کاتێک زیندوێتی هەیە؟

سایکۆ دراما چییە؟

جۆرێک لە چارەسەری دەروونییە بە شێوەیەکی داهێنەرانە بە خۆبەتاڵکردنەوەی هەست هەڵچونەکانی نەخۆش/ پاڵەوان و ئەو هۆکارانەی کە بۆتە هۆی ناڕەحەتکردنی ئەویش لە ڕێگەی نواندن و بەرجەستە کردنی نمایشێکی شانۆیی. وشەی سایکۆدراما لێکبدەینەوە (Psychodrama) لە دوو ووشەی سایکۆ Psyche واتە دەروون یان ڕۆح هەروەها وشەی دراما Drama واتە ڕوداو یان کردار پێک دێت، کە بەمانای وشە واتا (درامای دەروونی) دێت، بەڵام لە بەکارهێناندا شێوەیەکی ترە و بە چارەسەری دەرونی بەکاردێت ئەویش لە ڕێگەی بەکارهێنانی تەکنیکی شانۆ و دراماوە، بەکارهێنانی ئەم میتۆدە وەک ناوەندێکی پەروەردەیی و تێکەڵاوکردنی دەرونزانی و شانۆ و دراما

پێکەوە بۆ چارەسەرکردنی رۆحی، دەرونی و هاوکاریکردنی کەسەکە بۆ بەتاڵکردنەوەی هەست و سۆزەکانی، چارەسەرکرنی تەنگەژە ڕۆحیەکان، ئەویش بەئەنجامدانی ڕۆل بینین کە پەیوەستە بەو بارودۆخەی کە لەئێستادا کەسەکە ئەزمونی دەکات یان لە ڕابردوودا ژیاوە یان دەشێت لە داهاتودا تێیدا بژی.

لێرەدا من ووشەی پاڵەوانم لەبەرامبەر نەخۆشدا نووسی، ئەویش بۆ ئاسان تێگەیشتن لە بابـەتەکە، چونکە مەرج نییە ئەوکەسە نە خۆش بێت کە دەچێتە لای سایکۆدراماتیستێک بۆ ئەوەی چەند دانیشتنێک بۆ چارەسەرکردن بە سایکۆ دراما وەربگرێت. جاکۆپ مۆرینۆ کە دامەزرێنەری سایکۆدرامایە و هەموو سایکۆدراماتیستەکانی تریش بەو کەسانە دەڵێن پاڵەوان، منیش بۆ بەرچاو ڕوونی لە درێژەی باسەکەماندا هەر بە پاڵەوان ناویان دەهێنم.

زێرکا مرینۆ کە هاوکار و هاوسەری دامەزرێنەری سایکۆ دراما بوو لە وەڵامی پرسیاری ئەوەی کە سایکۆ دراما چییە دەڵێت: (ئاسانترین ڕێگا بۆ تێگەیشتن لە سایکۆدراما ئەوەیە کە بیرکردنەوەیە لەوەی "عەقڵ لە جووڵەدا — لە کرداردا " یە. لەبری ئەوەی باسی نیگەرانیەکانین بکەن، دەڵێین "پێم مەڵێ، نیشانم بدە!" نیشاندان واتە مامەڵەکردن لە ناوەوە " واتە نواندنی، بەو شێوەیە دەتوانیت پیشانم بدەیت کە خەمی تۆ چییە. باسی ئەوە بکە چی نیگەرانت دەکات، ئەوە کورترین رێگایە بۆ وەسفکردنی)

گەر بەشێوەیەکی وردتر سەرنجی بدەین پیناسەیەکی ورتری بکەین دەتوانێن بڵێین سایکۆدراما شیوازێکە — میتۆدێکە، کە توخمەکانی هونەر و زانست و فەلسەفەی تێدایە و بە ڕێگەی دراما لە ڕەهەندە دەروونییەکانی مرۆڤ دەکۆڵێتەوە. سایکۆدراما چارەسەرکردنی کێشەیە بە شێوەیەکی سیستماتیکی و ئامانجدار، خەسڵەتەکانی ئەوەیە کە تاک بە هۆی جوڵە و ئاماژەی درامی، کە ش و هەوای شانۆیی لەو دیمەنە درامیەدا کە نمایش دەکرێت مامەڵە لەگەڵ گرفتەکانی خۆی دەکات.

میتۆدێکی تایبەتە لە بوارێکی بەرفراواندا دەتوانرێت پیادەبکرێت.

مرۆڤ بە پاڵپشتی سایکۆدراماتیستەکان و گروپەکە و بە بەکارهێنانی میتۆدی سایکۆدراما، تاک هەوڵدەدات بۆ ئەوەی کۆنترۆڵکردنی زیاتر ی هەبێت بەسەر دۆخی ژیانی خۆیدا، توانایەکی باشتری هەبێت بۆ هەڵبژاردنی ئەرێنی لە ژیانیدا. باسکردنە لەوەی مەساحەیەکی زیاتر بدەین بە سپۆنتانێتی (spontaneity) لە ژیاندا، نەهڵین کاردانەوەکان و بەسەرهاتە کۆن و بەسەرچووەکان ئێستامان داگیر بکات و ئێستای ژینمان بەڕیوە ببات. سایکۆدراما لەسەر بنەمای میتۆدی دیالۆگ لە ڕێگەی گۆڕینی ڕۆڵەوە دامەزراوە، دەتوانرێت وەک میتۆدێکی دیالۆگی وەسف بکرێت.

میتۆدەکە لەسەر بنەمای ئەزموونکردن دامەزراوە، لە پرۆسەیەکدا مرۆڤەکان وشەکان دەدە پێچێنن و دەیانباتە ناو کردارەوە. لەمەوە وا دەبینین کردار جەوهەری سایکۆدراماییە.

ئەگەر باس لە مێژووی زانستی دەروونزانی بکەیت ناتوانیت باسی مۆرینۆ نەکەیت، ئەگەر باسی شانۆ بکەیت هەروەها ناتوانیت ناتوانیت ئاماژە بە مۆرینۆ نەکەیت، ئەگەر باسی شیعر بکەیت ئەو بەشەکی زۆر دنیای شیعری ئەمریکی داگیر کردووە. مۆرینۆ (سایکۆدراما) بە هەنگاوەکی لۆژیکی دەبینێت دوای لەکدانەوەی دەروونی. کارکردن لەم نەرینگەیەدا بەوشەوەیە هەلەک بوو بە بەکردارکردن لەبری قسەکردن.

هەندێک کەس لە ژیانماندا گرنگن بە ئێمە بەڵام دووچاری حاڵەتی ناجۆر و دەروونی هاتوون، جا بە ئەوەی بتوانین ئێمەی ئەو کەسە گرنگ و نزیکانەی کە لە ژیانماندان لە ژینگەیەکی پە دەنیای بیانبینین و لەلانتەبگەین، چۆن ئەو کەسانە بگەڕێنەوە ناو کۆمەڵ؟ چۆن بتوانین هاوڕێکانمان لەدەست نەدەین؟ چۆن بتوانین لە خوێندگەدا کەشەکی ئارام دروست بکەین؟ ئێمە کورد بە درێژی مێژوومان لە حاڵەت و دۆخەکی تراومادا دەژین، لەم بەشەدا داوادەکەم هەموو ئەو ژنە ڕزگاربوانەی دەستی داعش هاوکاریان بکرێت بە میتۆدی سایکۆدراما چارەکی دی بە ئەوەی بگەڕێنەوە ناو ژیان … جا بە ئەوەی لەو کابوسە ڕزگارمان بێت چی بکەین؟ باشترین میتۆد سایکۆ دراماییە هاوکارمانە ئەو کەشە هێمن و دەنیایەمان بۆ دەخوڵقێنێت ، لەوێش گرنگتر ئەو کەسانە دەتوانن بگەڕێنەوە کۆمەڵگاو ببنە کەسانێکی بەرهەمهێند و خۆبەخۆ و داهێنەر. سیکۆ دراما یان چارەسەری دەروونی بەدراما، جۆرێکە لە چارەسەری دەروونی. بەڵام جیاوازە لە چارەسەری دەروونی کە زۆر کەس وە لە سەرجەم ڕێژهەڵاتی ناوەڕاستدا پێی ئاشنان، زۆربەی خەڵک و دەروونزانەکان تەنها بەو ئەگەریە ئاشنان کە نەخۆش قسە بکات و دەروونزان گوێبگرێ، بەڵام سایکۆدراما تەنها قسەکردن و گفتوگۆی نەوان سیکۆلۆژیک (دەروونزانیک)و نەخۆشێک نیە کە تەنها وشە بەکاربهێن، نەخۆش قسە بکات و دەروونزان گوێی لێبگرێت، ئەوەی ڕوبدات لە نێوانیان تەنها قسە بێت. بۆ چارەسەری دەروونی قسەکردن لەگەڵ نەخۆشێک بەکاربهێنرێت. ئەنگە تەنها قسەکردن، ڕێژەیەکی کەم لە نەخۆش کەڵکی لێببینێت.دەشێت بە گشت نەخۆشیە دەروونیەکان تەنها قسە کەڵکی نەبێت. بەڵکو مرۆڤ بۆ چارەسەرکردن پێویستی بە داهێنانی میتۆدی ترە. لەم حاڵەتدا دەکرێت سایکۆدراما بژاردەیەکی تربێت، فۆرمێکی تری چارەسەری دەروونی بێت کە جەستە، هەناسە، دەنگ، ڕێ بینین، ئازار و فشاری دەروونی دەورێکی کاریگەر دەگێڕێت. بە ئەوەی مرۆڤ تەگەیشتینی لەخۆی هەبێت و خۆی باشتر بناسێت دەتوانێت لە سیکۆدرامادا، خۆبەخۆی (عفویة ــــــ spontaneity)و ، گەمەکردن، ڕێ

بینین و خۆنمایشکردن هەموو ئەمانە بەکاری بهێنێت. ئەوەش رێگایەکە بەکاردەهێنرێت بۆ لێکۆڵینەوە لە نەخۆش. سیکۆدراما جۆرێکە لە چارەسەری دەرونی کە ناوەرۆکەکەی بریتیە لە بەرکارهێنای شانۆ. واتە شانۆ بەشێکە لەچارەسەری دەروونی. لە سایکۆدرامادا شانۆ دەبێت بە بەشێک بە ئامرازێکە بۆ ئاشبوونەوەی تاکەکان لەگەڵ خۆیان و لەگەڵ دەوروبەریاندا، دەبێت بە مەساحەیەک بۆ لێبووردەیی و تێکشکانی مەنەلۆگ و لەبری ئەەی پەرە بە دیالۆگ بدەین، شانۆ دەبێت بە ئاوێنەیەک و خۆمان و پاشەڵمانی تێدا دەبینین، بێگومان ئەمەش لەسەر تەختەی شانۆ یان شوێنێک کە بەشێوەی شانۆ بچێت، کە هەموو ئیکسسوار و دیکۆر و روناکی و موسیک بەکاردێت. سایکۆدراما جۆرێکی چارەسەری دەروونیە کە کە نەک تەنها وشە، بەڵکو، جەستە، هەناسەدان، مەشق، هەڵسەنگاندن دەنگ و رۆڵبینین بەکاردێت و ڕێگایەکە بۆ زاڵبوون بەسەر سنووردارایاکانی دنیای زمانەوانیدا خۆی لە هەموو کۆت و بەندەکانی زمان ڕزگار دەکات دەکەوینە ناو ئەو هەست و سۆزە ڕاست و دروستەی کە نەخۆش لەو حاڵەتەی کە بەسەریدا هاتووە، زمانێک دەدۆزێتەوە گوزارشت لە دۆخی ڕاستەقینەی خۆی دەکات.

یەکێک لە ڕۆژنامە نووسەکان پرسیار لە زێرکا دەکات و پێی دەڵێت دەتوانیت پێم بڵێیت سایکۆ دراما چییە؟ ئەویش لە وەڵامدا دەڵێت: ئاسانترین ڕێگە بۆ تێگەیشتن لە سایکۆدراما ئەوەیە کە بیرکەرەوە هۆشت و عەقڵت لە جوڵەدایە، لەبری ئەوەی بە قسە باس لە کێشەکانت بکەیت، پیشانمان بدە بۆمان باس مەکە،” پیشاندان ” واتە ڕەفتاربکە، نواندنی ناو ناخت بکە، بەوشیەوەیە بجوڵێرەوە، لە چ شتێک نیگەرانیت بە هەڵسو کەوت پیشانمان بدە نەک بەقسە. کارکردنی پرۆسە دەرونیەکان خۆیان لە کاردانەوە جەستەیەکاندا بەرجەستەدەکەن.

گۆڕینی پڕۆگرامەکانی خوێندن یان ئاڵۆزکردنیان؟!*.. سەدیق

سەعید ڕواندزی

گۆڕانکاریی لە هەر پڕۆگرامێکی خوێندن، لە بازنەی یەکەمی قۆناغی بنەڕەتیدا، کە پۆلەکانی یەک تاکو سێ دەگرێتەوە، بە تایبەتیش لە بابەتەکانی زمان و خوێنەوەدا، کە بناغەی فێرکارین بۆ خوێندکارانی ئەو قۆناغە، دەبێ بە جۆرێک بێت کە بگونجێنرێت لەگەڵ لایەنی هزریی و دەروونی خوێندکار لەو پۆلانەدا. ئاستی تەمەن، ڕادەی وەرگرتن و پاشان تێگەیشتن و فێربوونییان، بکرێتە پێوەر. کەچی زۆر جار لە پەراوێزی ئەو گۆڕانکارییانە نەک هەر ڕەچاوی ئەم لایەنانە ناکرێت، بەڵکو دانەرانی کتێبێکی خوێندن، بیریان دەچێت کە ئەوان بابەت بۆ منداڵێکی تەمەن هەفت ساڵان، یاخود تەمەنێکی دیاریکراو دادەنێن، بەمەش دەبێ بە ئەقڵیەت و تێگەیشتن و دنیابینی ئەو منداڵانە، بابەتەکان دابنێن نەک بە تێگەیشتنی خۆیان. خوێندنەوەی کوردی، یەکێکە لەو میتۆدانەی لە نێوەندەکانی خوێندن بایەخی خۆی هەیە، چونکە لەلایەکەوە بنەماکانی فێربوونی زمانی دایکە، لەلایەکی دیکەشەوە ڕێگەیەکە بۆ فێربوون و نووسین و خوێنەوە بە گشتی. گەلێک جار، گۆڕانکاریی لە بابەتی خوێندنەوەی کوردی دەکرێت، وەک ئەوەی ئەلف و بێ باڵدار چەند ساڵێک لەمەو بەر و بەک تێبێکی دیکەی دوو وەرزی گۆڕدرا. زۆربەی هەرە زۆری ئەو مامۆستایانە وانەی ئەلف و بێی پۆلی یەکەمی بنەڕەتی دەڵێنەوە و ئەزموونێکی زۆریان لەگەڵ ئەو بابەتە هەیە، بڕوایان وایە کە کتێبەکەی باڵدار بۆ فێربوونی خوێندکاران سەرکەوتووتر و پەروەردەییتر بوو، لە بابەتی خوێندنەوەی کوردی ئێستا کە دەخوێنرێت. بابەتەکانی زمان، بڕگەکانی خوێنەوە و نووسین وهاوواتا و لایەنە ڕێزمانییەکان لە خۆ دەگرێت. بێگومان هەموو ئەمانەش پێویستیان بە ڕێگەیەکی وانەوتنەوەی سادە و دیار، هاوکات زانستی و گونجاوە، بۆ ئەوەی خوێندکار بە تایبەتیش لە سێ پۆلەکانی یەکەمدا، بە ئاسانی فێری زمانی کوردی بکرێن. ئەمساڵی خوێندن، لە چوارچێوەی ئەو گۆڕانکارییانەی ساڵانە لە هەر بابەتێک دەکرێن، گۆڕانکاریی لە خوێندنەوەی کوردی پۆلی دووەمی بنەڕەتی کراو ئەمیش وەک پۆلی یەکەم، کرایە دوو کتێب و بە سەر دوو وەرزی خوێندن دابەشکران. واتا لە هەر وەرزێکی خوێندن، کتێبێک دەخوێنرێت. لە کتێبی وەرزی دووەمدا، کە دوانزە مامۆستا و پسپۆڕی پڕۆگرامەکان دایانناوە، چەندین کەموکورتی زانستی و پەروەردەیی و دەروونی هەن، کە پێ دەچێت دانەرانی ئەم پڕۆگرامە، بیریان چووبێت کە ئەوان کتێب بۆ منداڵێکی تەمەن هەفت ساڵ دائەنێن. بۆیە بە جۆرێک بابەتەکانیان داڕشتووە، کە نەک هەر لەگەڵ بیری خوێندکارێکی

پۆلی دووەمی بنەڕەتی ناگونجێت، بەڵکو لە ئاست خوێندکارێکی پۆلی نۆی بنەڕەتیش نییە، چونکە بابەتەکان ئەوەندە قورس و ئاڵۆزن و لەگەڵ توانستی هزریی و جەستەیی منداڵێکی تەمەن هەفت ساڵان ناگونجێن. یەکێک لە خەوشە هەرە دیار و ناپەروەردەییەکانی ئەم کتێبە، درێژی بابەتەکانی خوێندنەوەیە. بێگومان لە پۆلەکانی بازنەی یەکەمدا، دەبێ بابەتی خوێندنەوە ئاسان و سادە بێت و نابێ لە چەند ڕستەیەکی کورتیش تێ پەڕێت، کەچی لەم کتێبەدا، بە هیچ شێوەیەک ڕەچاوی ئەمە نەکراوە. بۆ نموونە: وانەی (پەڕەسێلکە و بۆق) 27 دێڕە. ئایا بابەتێکی لەم شێوەیە، لە ئاست هزری منداڵێکی هەفت ساڵانە؟ ئەم بابەت درێژە چۆن دەخوێنرێتەوە؟ چۆن دەنووسرێتەوە؟ من برازایەکی پۆلی دووەم هەیە، یەکێکە لەخوێندکارە هەرە زیرەکەکان و هەموو نمرەکانی نایان بوون، کەچی بە دەست خوێندنەوە و نووسینەوەی ئەم بابەتە دەگریا. بە هەمان شێوە بابەتی (مریشکە سوور) 26 دێڕە خوێندنەوەیە، بابەتی خەزانەکەم (21) دێڕە. لە کاتێکدا لە پۆلی پێنجەمی بنەڕەتی، بابەتی خوێندنەوە هەیە کە ژمارەی دێڕەکانی تەنها هەشت دێڕە، وەک بابەتی (بە سەرهاتی گوڵەگەنمەک ، حەپسەخانی نەقیب). درێژی بابەتەکانی خوێندنەوە، کە دواتر دەبێ بنووسرێنەوەش، هەڵەیەکی پەروەردەیی گەورەیە، چونکە لە توانای منداڵێکی ئەو پۆلە نییە. بڕگەیەکی دیکەی کتێبەکە، بڕگەی هاو واتای وشەکانە، کە ئەمیش لێکدانەوەی واتایانەی وشە دەگرێتەوە. ئەم بڕگەیە، بە هیچ شێوەیەک بۆ خوێندکارێکی پۆلی دووەمی بنەڕەتی، پەروەردەیی و لۆژیکی و زانستی نییە، چونکە هاوواتای وشەکان، کردەیەکی هزریی و واتایانەیە و پەیوەستی بە زمانزانی و زانینی فەرهەنگ و ئاستی گوزارشت و دەربڕینی زمان هەیە. کەچی دانەرانی کتێبەکە، بە بێ ئەوەی ڕەچاوی هزری منداڵێک لەم ڕووە و بکەن، هاتوون چەندین وشەی قورسی وەک وشەکانی (کل ، کولو ، خلەخل، بزڤرینەڤە، دەستەمێ، خەرتوم، قورتم، خەملاندن، ماف ، هاوچەرخ، چاودێری) ئەمانە و چەندین وشە و چەمکی ئاڵۆزی تر، وەک نموونەی لێکدانەوەی هاوواتای وشەکان لەو کتێبەدا داناوە. ئایا خوێندکارێکی پۆلی نۆش دەزانێت چەمکەکانی (ماف و هاوچەرخ و چاودێری و خەمڵاندن) مانایان چییە؟ چۆن دەبێ ئەم چەمکە فیکریانە، بۆ خوێندکارێکی تەمەن هەفت ساڵ باس بکرێن و ئەمیش ناوەڕۆکەکەیان لێکبداتەوە؟ مەگەر ئەمە خۆی لە خۆیدا، ئاڵۆزکردن و شێواندنی هزریی منداڵێک نییە، کە تەنها ساڵێکە پۆلی یەکەمی بنەڕەتی بڕیوە؟ دانەرانی کتێبەکە، چۆن ڕەچاوی ئەوەیان نەکردووە، کە نابێت هزری منداڵ ئاشنای چەمکێک بکرێت، کە لە توانای کەسێکی گەورەش نییە، چونکە بە هەزاران کەس نازانن مانای ئەم چەمکانە چییە؟ لە بڕگەی گفتوگۆدا، بە هەمان شێوە ڕەچاوی

توانستی هزری منداڵ نەکراوە. بۆ نموونە: پرسیار لە خوێندکاران کراوە، کە زۆری ژمارەی ئوتومبێل چییە؟ زیانی پاڵاوگەکان چییە؟ چۆن منداڵێک دەزانێت پاڵاوگە چییە؟ بۆ دەبێت لە کۆی ملیۆنان وشە و هەزاران پرسیاری سادە و جوان و پەروەردەیانەی تر، بێن پرسیار لە بارەی پاڵاوگەی نەوت بکرێت؟ زۆری ژمارەی ئوتومبێل، هەر تەنها پرسیارێکی سادەی زمانەوانی نییە، بەڵکو هزریشە و پێویستی بە لێکدانەوەی هزرییانە هەیە تاکو کاریگەریەتی پاڵاوگە و ئوتومبێلەکان، لە سەر ژیان دەربخرێن. ئەم پرسیارانە، چەندین لایەنی تەندروستی، ژینگەیی، بازرگانی، مرۆیی، پیشەسازیی و کارگێڕیان هەیە. بۆیە نەک نالۆژیکییە پرسیاری لەو شێوەیە لە منداڵ بکرێت، بەڵکو ئەو پەڕی ناپەروەردەیی و نادەروونیشە. لە چەندین شوێنی ئەم پڕۆگرامەدا، هەڵەی زەق کراوەو لیژنەی دانان کە دەرزەنێکن، درکیان پێ نەکردووە. لە بابەتی (من هەنار) م هەڵەیەکی زەق کراوەو نووسراوە (دەگوشرێم و خۆشاوم لێ دروست دەکرێت). بەمەش دانەرانی ئەم کتێبە (خۆشاو) و (سرکەیان) لە یەکتری جیا نەکردت□وە، چونکە خۆشاو لە ترێ دروست دەکرێت، نەک هەنار وەک ئەوەی ئەوان تێی گەیشتوون. لە بڕگەی ئایا دەزانیت، دوو زانیاریی یەکجار دوورو نائۆرگانیکی و نا فەرهەنگی و ناپەروەردەیان هێناوەتەوە پیشانی خوێندکارانی دەدەن کە ئەوانیش (شەمشەمەکوێر) و (بڵندگۆن). باشە هیچ شتێک ئەم دووانە بە یەکتری دەبەستێتەوە؟ ئایا هیچ پەیوەندییەکی فەرهەنگی، زمانی، واتایی، پەروەردەیی و هزری لە نێوان ئەو دوو شتە هەیە؟ ئەگەر دانەرانی کتێبەکە مەبەستیان شتە زیندوو نازیندووەکان بێت، ئەوا لە زانستی پۆلی دوو ئەم بابەتە دەخوێنرێت، کەواتا پێویست ناکات دوو چەمکی یەکجار دوور لە یەکتری، بە یەکەوە لە چوارچێوەی پرسیاری ئایا دەزانیت، لە خوێندکاران بکرێت. سەیر و سەمەرەیە، لە کۆی ملیۆنان زانیاریی هەمەجۆری ژیان، دانەرانی کتێبەکە دێن شەمشەمە کوێر و بڵندگۆ، بە یەکەوە دەبەستنەوە، کە ئاسمان و ڕێسمان دوورن لە یەکتریی و سەر لە خوێنکاران دەشێوێنن. بڕگەیەکی دیکەی ئەم کتێبە، خاڵبەندییە. بێگومان گرنگە خوێندکار هەر لە سەرەتاوە، فێری بنەماکانی خاڵبەندی بکرێت، بەڵام ئەمە بە هیچ شێوەیەک نابێ لە پۆلی دووەمی بنەڕەتییەوە دەست پێ بکات، بەڵکو دەبێ لە پۆلی پێنجەمەوە بێت. تا ئێستاش، بە سەدان نووسەرهەن، کتێبیان نووسیوە و چاپکردوە، بەردەوامیش دەنووس□ن، کەچی هێشتا شارەزایەکی بنەڕەتییان لە ڕێسکانی خاڵبەندی نییە، ئیدی نازانم چۆن خوێندکارێکی تەمەن هەفت ساڵ، نیشانەکانی پرسیار و سەر سوڕمان و جوت خاڵ و چەندانی دیکەش، لە یەکتری جیا دەکاتەو□ و دەزانێت

پەیڕەیان لێوە بکات. خاڵبەندی، لایەنێکی گرنگی زمانە، بەڵام دوای فێربوونی زمان و نووسین و داڕشتن، دەبێ پەیڕەوەی لێوە بکرێت. بە پێچەوانەوە لەو پۆلانەدا، دەبێ تەنێ جەخت لەوشە بەتەنها بکرێتەوە. لە کۆتاییدا دەمەوێ ئاماژە بەوە بدەم کە وێرای ئەم هەڵانە، تەنانە لە ناونیشانی کتێبەکەش هەڵە کراوە، چونکە نووسراوە (خوێندنی کوردی) لە کاتێکدا دەبوو بنووسرێت (خوێندنەوەی کوردی)، چونکە خوێندنی کوردی، بەرامبەر الدراسە الکوردییە. داواکارم وەزیری پەروەردە، لە ڕێگەی پڕۆگرامەکانی خوێندنەوە، ئەم کتێبە ڕەت بکاتەوە بۆ ساڵی داهاتووی خوێندن، کتێبێکی سادە و ئاسانی یەک بەرگی بۆ خوێنکارانی پۆلی دوو دابنێن.

---

*ئەم بابەتە لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ ژمارە (8937) ڕۆژی 11/6/2023 ب□□اوکراوەتەوە.

گەمەی هەڵبژاردنی پاکوبێگەرد.. عوسمانی حاجی مارف

باڵیۆزی ئەمریکا لە عێراق “جەخت لە هەڵبژاردنی داهاتووی هەرێم دەکات کە پێویستە لە زوترین کاتدا ئەنجام بدرێت”!، بافڵ تاڵەبانیش سەرۆکی یەکێتی دەڵێت ” لەگەڵ ئەنجامدانی هەڵبژاردن بووین، بەڵام هەڵبژاردنێکی بێگەردو دوور لە دەستوەردان”!
ئەوەی جێگای سەرنجە، ئەمریکا بۆچی پێداگری لەسەر ئەم هەڵبژاردنەی هەرێم دەکات؟ ئایا بۆ چارەسەری کێشەی ژیان و پێداویستی خەڵکی کوردستانە دوای سی ساڵ زیاتر، لەدەسەڵاتی پارتی و یەکێتی، کە وادەخوازێ ئەمریکا پێداگری لەوە بکات هەڵبژاردن لە کاتی خۆیدا بکرێت؟ دیمان کە چەندین خولی پەرلەمان و هەڵبژاردن لە کوردستان ئەنجامدرا و دواتریش بەهەزار بێنەوبەرە توانییان حکومەت پێک بهێنن. لەهەمانکاتدا هیچ ئاڵوگۆڕێک بەقازانجی خەڵک و کۆتاییهێنان بە گێژاو و ناجێگیری سیاسی دۆخی کوردستان نەک بەدەست نەهات، بەڵکو دۆخی سیاسی کوردستان ڕوبەروی ئاڵۆزی زیاترو ناسەقامگیری

زیاتر بەتەوە.
هەڵبژاردنی ئەم جارەش هەرکاتە ئەنجام بدرێت، جگە لە زیادبونی گرفت و کێشەکانی نەوان بنەماڵەی بەرزانی و بنەماڵەی تاڵەبانی، هیچ بەرهەمێکی تری نابێت. دۆخەکەش ئاڵۆزی و ناڵەباری زیاتری لێدەکەوێتەوە. بۆیە سوەڵانەوەو بیرکردنەوەو هەڵچنینی هەر جۆرە ئومێدێک بەم هەڵبژاردنە، نەهامەتی و بەدبەختی خراپتر بەدوای خۆیدا دەهێنێت.
ئەمریکا کاری بۆ هەڵبژاردن تەنها بەئەوەیە کە لە چوارچێوەی ئەو نەخشەدایە کە ئەمریکا هەیەتی، جۆرێک لە مەرکەزیەت بۆ حکومەتی عێراق دابین بکاتەوە و یەکپارچەیی خاکی عێراق بپارێزێت. لەهەمانکاتدا، حکومەتی هەرێم و حزبە کوردیەکان ملکەچی ئەو نەخشانە بکات کە ئەمریکا ئێستا لە ناوچەکەدا دەیەوێت پیادەی بکات، بەتایبەتی لە پەیوەند بە ئێرانەوە. لەلایەکی تریشەوە هەڵبژاردن دەتوانێ فرسەتێکی زیاتر بڕەخسێنێ بۆ بەرزبونەوەی هاوسەنگی هێزی بنەماڵەی بارزانی و پارتی بەرامبەر بە یەکێتی و نابودکردنی زیاتری یەکێتی، تا سەوداوماملەی سیاسی یەکلانەیی لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا ئاسانتر بکرێت. ئەمەش بە جێبەجێکردنی ئەو پێشهاتانە گرنگە کە بە ئاراستەی ئاڵوگۆڕ لە ریکخستنەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا هەوڵی بۆ دەدرێت. رێکخستنەوەی مەرکەزیەتی حکومەتی عێراقیش بەشێکە لەو پرۆسەیە.
ئەوەی لەمەڕەدا سەیروسەمەرەیە، بۆچی سەرەکی یەکێتی مەرجی هەڵبژاردنی پاکو بێگەرد دەکاتە پێشمەرجی ئەم هەڵبژاردنە؟ پرسیارێک پێویستە بیخەینە روو، ئایا ئەو خولانەی پێشوتری هەڵبژاردنەکان ئەو مەرجەی تیا مسۆگەر کرابو؟ ئاشکرایە کە ئەو مەرجە هیچکات پەیرەوی نەکراوە. هیچ هەڵبژاردنێکی کوردستان پاکوبێگەرد نەبوەو بە دەستتێوەردانیش نەبووە، بەلام بۆچی لە ئێستادا ترسی یەکێتی چیتە سەر ئەو خاڵە؟ ئاشکرایە لەم هەڵبژاردنەدا هاوسەنگی هێزو چەنیەتی بەشداری یەکێتی، ئەو فرسەتەی نادات تا هەندەی پارتی بە ساختەکاری لەم هەڵبژاردندا دەستکەوتی باش بەدەست بهێنێت. بۆیە بەشداری یەکێتی لەم هەڵبژاردنەدا قومارێکی مایەپوچەو بەخۆشیان دەزانن کە باش دەدۆڕێن. ناچارن گەمەی سیاسی و بەندوبردە بکەنە بیانوی دواخستنی هەڵبژاردن، یان نەکردنی! وەک خۆشیان دەڵێن دەبێت پارتی پێشوەخت لە گەڵیان ڕێکەوێت، ئەمەش تاچەند لە ڕەحمەتی پارتی دەوەشێتەوە، ئەوە دیارە کە یەکێتی و سەرەکەکەی لە چاوەروانیدان.

دوو دیمەن و دوو پەرەگــــــراف.. نەوزاد بەندی

ـ1ـ

کەسەکی نەناسراو ، پاسکیلێک بە ئەمانەت لای پیاوێکی دوکانداری شــاری زنجــانی ئێرانیــی دادەنێ و دەڕوات ، کەســەکە نــایەتەوە ، دوکانــدارەکەیش کــاتی داخســتنی دوکــان ، پاســکیلەکە ئەبــاتە دوکانەکەیەوە وبە سبەینێ دووبارە پاسکیلەکە لەبەردەم دوکانەکەیدا دادەنێ تا خاوەنەکەی بێتەوە ، بەڵام نایەتەوە .. بەم جۆرە ئەم دوکاندارە بۆ ماوەی 45 ساڵ هەموو ئێوارەیەک پاسکیلەکە دەباتە ناو دوکانەکەی و هەموو بەیانییەک پاسکیلەکە لە دوکانەکەی دەهێنێتە دەر لە چاوەڕوانیی خاوەنەکەیدا ، بەڵام خاوەنەکەی دیار نییە ..
کابرای دوکاندار ئەمرێت و ..دەوڵەت پەیکەرێکی بۆ دروست ئەکات وەک کەسێکی دڵسۆز و وەفادار بەرامبەر ئەمانەتەکانی .
ــــــبە ڕاستی دەم پێ بوو ، حوکمەتی هەرێمم بیر کەوتەوە ، کە وەکو ئەو دوکاندارە ، حەوت هەشت ساڵە هەموو ڕۆژێ پاشەکەوتی موچەی فەرمــانبەران لەبەردەم بانکەکانــدا دادەنێ ، کەچــی فەرمــانبەران نایەن وەریبگرنەوە و ..ئەمیش ناچار هەموو ئێوارەیەک پاشەکەوتەکە ئەباتەوە ناو بانکەکان ـــــ

ـ2ـ

ئەم مناڵە لە شاری هرات ی ئەفغانی ، گورچیلەیەکی خۆی داوە بە براکەی هەتا لە مردن ڕزگاری بکا .. وێنەگرێکی گۆڤاری تایمزی بەریتانیی وێنەیەکی ئەگرێت و بڵاوی دەکاتەوە ، لە هەموو جیهاندا دەنگدانەوەی ئەبێ و خەڵاتی باشترین وێنەی ساڵ دەباتەوە ..
شاعیری ئەفغانیی ئیلیاس علەوی ئەڵێ : ئێمە ئەمرین بۆ ئەوەی ئەوان خەڵات بکرێن .

لە ڕاســتیدا مــن ڕای ئەو شــاعیرە ئەفغــانییە بــە تەواوەتیــی ڕەت دەکەمەوە ..چونکە بەخشندەیی ئەومنداڵە ، ژیانی براکەی پاراستووە ، نەک کوشتبێتی ..واتا ئەوەی ڕوویداوە دەستگرتن بووە بە ژیانەوە نەک مردن ..

ئەو وێنەکێشەی تایمز ، وەفاداری و ئازایەتی ومرۆڤایەتیی منداڵێکی ئەفغانیی وێنە گرتووە و بڵاوکردۆتەوە ، بۆیە لە جیهاندا دەنگدانەوەی هەبووە و خەڵاتی وەرگرتووە ..
لە ڕاستیدا ئەو شاعیرە ئەفغانییە زۆر هەژار بووە و .. بۆ هەی ئەرەیی و چاوچنۆکییەوە بابەتەکەی شێواندووە .. خۆی عەقڵ و هەستی ئەوەی نەبووە بابەتێکی وا گرنگ و مرۆیی ، بنوسێ و بڵاوبکاتەوە ، لە بەرامبەریشدا ڕق وئەرەییەکەی وایلێکردووە بابەتەکە بۆ لایەندا ببات و.. لە جیاتی دەستخۆشیی ، هاتووە وەک بازرگانێکی مردن ، باسی لە کابرای وێنەگری تایمز کردووە ..لە جیاتی ڕێز و وەفای نیشان بدات ، کە بابەتێکی وا جوان وپڕ لەمرۆڤایەتیی بە تەواویی جیهاندا پەخش کردووە.. ڕاستەکەی ئیلیاس علەوی بۆ خەڵاتەکە ئەگری نەک بۆ بابەتەکە ، بۆ هەریسەکە دەی توند بووە نەک بۆ ئیمامی عەلی ..

مرۆڤی بەر سێبەر خوار دەڕوا.. فەرهاد کەریم

مەپرسە باران بۆ دەبارێ
چەترپەپوڵە نیە لە باران
فرمێسک ڕووبار دەناسێت
بێدەنگی چرایەکی جوانە لە ناو کۆڕان

ژن دایکی رووبارە
ماندووترە لە ئاو
گۆرانی خەمی کەڕان زیاد دەکا
گۆچان بەڵەم نیە لە پەڕینەوەی ژ□
گێژاوی شێڵو مەترسیدارە
نامۆترە لە ئازادی
لە دەمی گەورەی ئاسمان
بێدەنگی چاو گوتنە
بە باڵی ئاو دەگەیتە ژیان
رێمەدە مر□ۆ پیستکا
بە دوای دەنگی خۆتدا بڕۆ
هاتی و دەڕۆی ئەستێرەبە
مر□ۆی سێبەر نەرمیت دەبا
دەڕژێنێ سپێدە
رقتینووە لە ژیان
ماندووە لە ناو دیزاینی خراپ
چۆتە ناو بینین دەفرێ بەردو گاشە ئاو
بە ژانەوە‌ ژیان چێژینەدا
تاریکی تێپەڕی بە روناکی ژیانەوە
دووربە لە دورینەوەی زەوی
فڕین بیرچوونەوەیە لە دڕانی ئاسمان
زەوی دڵۆپە بکا رێون
مردن نزیکتر لە جاران
پێکەنین گرژتر لە‎ ژان
ئاوڕمەدەوە رۆژ گەرمای دەبێت
ژیان سارد
ئاگر دەکاتەوە مردن
گریان تینوێتی ژیان ناشکێنێ
قسە بۆ مر□ۆ مەکە لە پشووی بیرچوونەوەی ژیاندایە
گیرفانی پڕە لە مردن
ترسی لە هەتاو
بە چەتر و چاویلکەی ڕەش خوار دەڕوا مر□ۆی بەرسێبەر
مرۆیەتی گۆرانیەکی خۆشە بۆ کەڕ بیڵێیت دوور لە هەتاو

ون بوون لە ئاپۆرەدا
ونبووم
نەدۆزرێمەوە باشترە

له شوێنێ ئۆقره ناگرم
هەمیشه گۆڕین
ونبوون چێژه
هاتوومه دەرەوه له مێژوو
لەچوونه کات دەترسم
ئاوەدانییەکی چۆڵه کات
به ئاپۆڕەی خاڵی شکان
قووتی دەدا مێژوو
دەترسم له کات بمرم
هاتومه دەرەوه له کات
نازانم – با- بم یا باران
باران بم دەوەستم

- با- ون

مێژوو قووتمان دەدا
بەزەیی
بوونی دا
حەزم له بوونێکه نەبینرێم
بینین کێشه دەخاته کات
برسییه مێژوو
قووت دەدا کات
هەناسەی ماسی و رووەک و ئەسپ و چۆڵەکەم
دەچمه هەناسەی بوونەوەری دەرەوەی کات
کات نەیبینێ
مێژوو نەیناسێ
بینین و ناسین کێشه دەخاته هەناسه
ئاینده جێبێڵه
له ناو ئاسن و بەرددا
کات و مێژوو بەسەرچووه
ئاینده کۆر دەبێ له چاوەڕوانی
له بۆشایی شەوی شینی تاریک
مەڕۆ ناو کۆران
دەست به چاوتەوه مەگره
تاریکی چرای دەوێ
ژیان بینین
له ناو کات و مێژوو وەره دەرێ

لە ناو بینین بۆنی هەناسەت دێ
مێژوو سیخوڕیی کاتە
لە دەرەوەی کات و مێژووبە
دووربە لە بۆنی میژوو و کات با نەخنکێی
لە مێژە دەمەوێ ئەو مردنە جێبێڵم
کات نووستبێ
مێژوو دوا هەناسە
نەچمە ناو کات و مێژوو
برینی مردن قوڵە
لە ناو ئاپۆرەی مردن
شەقامی چۆڵی ژیان.

فەرهاد کەریم
ئەمەریکا

تەنیایی.. شیعر: محمود درویش. . وەرگێڕانی : پشکۆ ناکام

وەک ئەوەی دڵخۆش بووبم
چەن جارێک لە جەڕەسی دەرگاکەم یا
....چاوەڕێم کرد
لەوانەیە درەنگ کەوتبم
کەس نایکاتەوە
...مەشولەش بۆ هەرەکەیا هات و چە ناکا
بیرم کەوتەوە، کلیلەکە وا لای خۆم
داوای لێبوردنم لە خۆم کرد
ببورە، لەبیرم چوویتەوە، فەرموو :
خۆمان کرد بۆ ژوورا
من هەم میوان و هەم خاوەن ماڵ
سەیری هەموو شتەکانم کرد
هیچ پاشماوەیەکی منی پێوە دیار نەبوو
”...لەوانەیە لێرە نەبوو بم !!”

ئەوەی ناو ئاوێنەکە لە خۆم نەئەچوو
من لە کوێم..!
هاوارم کرد تا لەو سەرلێتێکچوونە بێمەوە سەر خۆم
بەڵام هیچم پێ نەکرا
وەک گرمەی هەرەس تێک شکام
… کەواتە بۆ گەڕامەوە !!
داوای لێبوردنم لە خۆم کرد
لە بیرم کردی ، بچۆ دەرەوە
نەمتوانی..
چووم بۆ ژووری نووستن
” خەو ” پەلاماری یام و باوەشی پیا کردم
گۆڕاوی..:
بەڵێ گۆڕاوم
مردن باشترە لەوەی لە چۆڵاییەکا
بەر ئۆتۆمبیلێک کەوی

گەر پێم ووترا
ئەم ئێوارەیە “لێرە” ئەمری
چی ئەکەی..؟

- سەیرێکی سەعاتەکەم ئەکەم
پەرداخێ ئاوی مێوە ئەخۆمەوە
گاز لە سێوێک ئەگرم
سەیری مێروولەیەک ئەکەم کە :
ڕزقی خۆی دۆزیوەتەوە
دیسان سەیری سەعاتەکەم ئەکەم
هێشتا کات ماوە بۆ ڕیش تاشینێک
پاشان حەمام کردنێک
لەبەر خۆمەوە قسە هەڵئەپرزکێنم
بۆ نووسین ئەبێ ڕازاوە بم
با کراسەکەم “شین” بێ
لای مێزی نووسینەکەمەوە
تا نیوەڕۆ بە “زیندوویی” دائەنیشم
“ڕەنگەکە لە ووشەکانا نابینرێ”..
سپی..سپی..سپی

خەریکی دوا ژەمی خواردنم ئەبم
دوو پێک شەراب تێ ئەکەم
پێکێ بۆ خۆم
و
پێکێک بۆ میوانی نا وەخت
دواتر لە نێوان دوو خەوا
نێرگەلەیەک ئەکێشم
بەڵام” پرخە “م بە خەبەرم ئەهێنێ
دیسان سەیری سەعاتەکەم ئەکەم
هێشتا کات بۆ خوێننەوە ماوە
“دانتی ” ئەخوێنمەوە
و
ئەبینم چۆن ژیانم تێکەڵ بە ژیانی خەڵکی تر ئەبێ
و
پرسیاری ئەوە ناکەم:
کێ کەم و کورتییەکان پڕ ئەکاتەوە

- ئاوا…؟
- یان ..ئاوا..؟
- ئەی دوایی..؟

-… قژم دائەهێنم
ئەم قەسیدەیە فڕێ ئەیەمە ” تەنەکەی فڕێڕاوەکان”
تازەترین کراس لەبەر ئەکەم : ئیتالی
لە گەڵ کۆمەڵێک کەمانچەی ئیسپانی
ئەچم ب□ گ□□□ستان

ئێوارا نە ٣٧.. سەردار جاف

ئەم ئێوارە
بەرەو گەمژەیی دوێنێم هەنگاوم دەنا
ئەو ساتانەی لیمۆ زەردە کاڵکاڵەکان
هێشتان لە پەناوپەسێوی شەرما ئاڵا بوون

پیاوە جەللادەکان، غەریزە لە نیگا
ش□ق□ر□ چاو بەرەڵاکان
حەزیا حەزەکانیان
لە شەقاوەکانی سەر شەقام دەچوون
پێکڕا راوە مادۆنایان بوو
ئەوی رۆژێ من بە نێو گەمژەیی خوما مەلەم دەکرد
بە نێو رەزەکانی دەستەمۆیی و
شەوە رچیوەکانی هەتیویم و
بارانە حەرفی ریسوایی و
ڤیلا کاوڵاشەکانی زریان و
گلەییەکانی بنکۆڵیمەوە
دەتلامەوە
تەرمێک بووم لە حەپەی سەگوەڕ
مێژوویەک بووم لە هەڵوەرینی دید و گڕ
کاسە بەتاڵی ک□ل□ل□سەر
ئەو لە گەڵ ترپە هەنگاوەکانی لەرزین و ترسیدا
لە بن چەکمەی چاوچاوێنی ش□ق□ر□ بەرەڵاکان هەڵدەهات
بە چەقۆیەکی کولەوە بەربوونەتە وێزەی هەستەکانی و
ترازانی سینەی بۆتە مەرگ و
بە فیڕۆ چوونە بۆ کات
ژیال لەودیو پەردەی مناڵییەوە چاوەنواڕی دەکا
شمشێری غەدری بە بیناقای خۆ دووری
مەلەوانێکی نەزانە و
بە نێو دەریای مەنگی تەمەن
باڵەکانی فڕینی دەشکێ
وێڵی شوناسی خودە و ون بووە
نیگاکانی نامۆ بە دووری
گەروویەک پڕ لە سڵاو
چاوێ رەش رەش بە ئیشق
هەستێ لێوڕێژ بە ئاسۆ
زمانێ گیربوو لە تەڵەی تەقیوی حەرفەکان و
وشە و رستەکان دەجوێتەوە
لە سورەتی سەرگەردانی مردن دەچێ و
هاکە بە سەر پردی ئاونگی سپێدانا پەڕییەوە
گۆرانی و جرپەکانی دەبنە ئایەت بە ئایەت و
ئیشق بۆ ژیان دەڵێتەوە
لەوبەری رووبارەکە ژیان و

لەم دیویشەوە من و هەستم
بووەتە تخوبی غوربەت و
تەنها لە ژوانتا مەستم
ئیدی بۆ دەڕۆی بێکەسم
خۆشمدەوێی خۆشەویسترین کەسم

٢٧ / ٥ / ٢٠٢٣

ئاژەڵەکان و مرۆڤەکان.. زانا ڕەزاق

هیچ ئاژەڵێک خراپ نیە بەڵکو ئەوە مرۆڤەکانن بەهەڵسوکەوت و ڕەفتارەکانیان ئاژەڵیان خراپ کردووە ، دەشکرێ مرۆڤ بەشێوەیەکی زانستی ئاژەڵەکان باش پەروەردە بکات .

سەرەتا کە ئەو دونیایە هاتەتە ئاراوە نەک ئاژەڵەکان بەڵکو مرۆڤەکانیش دژی یەکتر نەبوونە بەڵکو سەرەتا باش بووە دواتر بەهۆی ئامرازەکانیان بەتایبەت ڕاوکردن بەکارهێناوە ، ئەمە هۆکارێکی سەرەکی بووە کە ئاژەڵانێک لە مرۆڤ بترسن ، یانی بەهۆی ڕاوکردنی ئاژەڵانێک ترسێکی پێشوەختە لای ئاژەڵاکان لە مرۆڤەکان هەبووە ، ئەم ترسەش نەوە دوای نەوە بۆ ئاژەڵەکان ماوەتەوە تەنانەت بۆ مرۆڤەکانیش. یانی کاتێک مرۆڤێک لەدایک دەبێ سەرەتا مێشکی هیچ شتێکی وای تێدانیە بەڵکو بەهۆی ئەوەی کە پێی دەوترێت ئاژەڵ هەیە دڕندەیە هەیە فێڵبازە هەشە جۆری ترە ئەمە دەچێتە مێشکیەو پێشوەختەیە بۆ هەڵسوکەوتەکانی بەتایبەت ترس،

لەهەمان کاتدا لەوانەیە ئاژەڵێک پەلاماری ئەو مرۆڤە بدات کە بۆی دەچێت بەس چونکە ئاژەڵەکەش پێشوەختە زانیویەتی مرۆڤی خراپ هەیە بۆیە لەگەڵێی وا دەبێ جا ئەو زانینە خۆی بینیویەتی یان بۆیان باسکردووە یان بینیویەتی ئاوا لەکاتی برسیەتی پەلاماری مرۆڤ بدات بۆیە دەکرێ ئەوانەی لەو بوارە کار دەکەن بەجدی کار لەسەر ئەمەش بکەن چونکە لام وایە بنەڕەت و بناغەیە…

2023 6 14

زان □□زاق